

ŞİHÂBÜDDÎN EL-HAFÂCÎ: HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Mustafa KESKİN*

Özet

Şihâbüddin el-Hafâcî, Osmanlı'nın siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan önemli hareketlenmelerin cereyan ettiği bir dönemde yetişmiş önemli simalardan biridir. XVI-XVII. asırda yaşamış olan el-Hafâcî, Mısır'da başladığı ilmi hayatını daha sonra sırasıyla Mekke, Medine ve İstanbul'da dönemin önemli ilmi şahsiyetlerden istifade ederek sürdürmüştür. Osmanlı idaresinde önce Üsküp daha sonra Selanik kadılığı görevinde bulunmuştur. Bu görevleri en iyi şekilde ifa etmiş olmalı ki daha sonra Mısır'da kazaskerlik görevine getirilmiştir. Devlet idaresindeki hizmetinden sonra memleketi Mısır'a yerleşerek ömrünün sonuna kadar ilim tedrisatıyla meşgul olmuş ve birçok eser telif etmiştir. Bu makalede öncelikle el-Hafâcî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Şihâbüddin el-Hafâcî, Osmanlı, Mısır, Hayat, Eser

* Okutman, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

The Life, Scientific Personality and Works of Şihâbüddin el-Hafâcî

Abstract

Şihâbüddin el-Hafâcî is one of the important figures who was brought up in the period when important events took place in Ottoman in political, economic and cultural sense. El-Hafaci who lived in XVI-XVII centuries continued his scholar life which started in Egypt by making use of important scholars of the period respectively in Mecca, Medinah and Istanbul. He served as the kadi (muslim judge) in Skopje first and then in Thesselanoki in the management of Ottoman Empire. He must have served successfully that he was promoted as the judge of the army (kadi-ul asker) in Egypt. After his services in the state management, he moved to Egypt which is his hometown and dealt with scholar schooling till the end of his life and compile lots of works. In this essay it was aimed to give information about the life and scholar personality and works of el-Hafaci.

Keywords

Şihâbüddin el-Hafâcî, Otoman, Egypt, Life, Works

GİRİŞ

İnsan, kuşkusuz, yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ortamının etkisinde kalan bir varlıktır. Bu nedenle tarihi bir şahsiyetin sağlıklı bir şekilde anlaşılıp değerlendirilebilmesi için yaşadığı dönemin ve toplumun sosyo-kültürel yapısının bilinmesi önemlidir. Binaenaleyh XVI. asır siyasî, ilmî ve edebî şahsiyetlerinden olan Şihâbüddin el-Hafâcî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetiyle ilgili ayrıntıya geçilmeden önce yaşadığı dönemin sosyo-kültürel durumuyla ilgili özet bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

XVI. ASIR OSMANLISINDA SİYASİ HAYAT

Şihâbüddin el-Hafâcî'nin doğduğu yer olan Mısır'ın Osmanlı Devleti ile Memlûkler arasında cereyan eden Merc-i Dabık (m.1517) savaşından sonra Osmanlı idaresine girme süreci başlamıştır. Akabinde gerçekleşen Ridaniye savaşı (m.1517) da Osmanlı tarafından ezici bir zaferle kazanılınca süreç; Memlûkler'in yıkılması ve Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesiyle sonuçlanmıştır.¹

¹ Muhammed Ali Sellâbi, *Osmanlı Tarihi*, trc. Cezayir Polat, (Ankara, Keşif Yayınları, ty). s.

Şihâbüddin el-Hafâcî, (d.977/1569) Osmanlı'nın IX. Padişahı II. Selim (d. 930/1533-ö.982/1574) zamanında (m.1566-1574) doğmuş ve (1069/1659) da vefat etmiştir.² el-Hafâcî'nin yaşadığı döneme baktığımızda siyasi hayatı genel hatlarıyla şu maddeler başlığı altında toplamak mümkündür:

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine kurulduğu Kapıkulu ve Tımar sistemlerinde XIV. asrın sonlarına doğru bozulmalar meydana gelmiştir. Tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının temelinde bu iki müessesedeki bozulmanın aktif rol oynadığını belirtmişlerdir.³

2. Tımar sistemindeki bozulma askerî sistemin (seyfiye sınıfının) bozulmasına sebebiyet vermiş, devlet daireleri ve askeriyede rüşvet yaygınlaşmıştır.⁴

3. Osmanlı Devleti'nin kanunları "Ferman" adıyla Padişah tarafından gerekli durumlarda hazırlanırken İslam Şeriatı ise temel kanun olarak kabul ediliyordu. Ancak fermanların, bu dönemde İslam Şeriatı ve önceki kanunlarla uyumlu olmasına dikkat edilmemiştir.⁵

4. Devleti idare etmekten aciz sultanlar başa geçmiştir. Yeniçeriler tarafından bazı sultanlar tahttan indirilmiş, yerine başkası tayin edilmiş hatta bazıları da bu kargaşada öldürülerek cezalandırılmıştır.⁶

İKTİSADİ HAYAT

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi sistemi üç temel unsurdan beslenerek gelişmiştir.⁷ Bunlar;

1. Önceki uygarlıklar
2. Orta Asya tecrübesi
3. Osmanlı'ya katılan milletlerin ekonomik faaliyetleri

255-258; Muhammed Ferid Bek, el-Muhamî, *Tarihü'd-Devleti'l- Aliyye el-Osmaniyye*, thk. İhsan Hakki, (Beirut, Daru'n-Nefais, 1401/1981), s.192.

² Ferid Bek, *a.g.e.* s. 253.

³ Halil İncalick, *Tarihü'd-Devleti'l- Osmaniyye, mi'ne'n-Nüşü ile'l-İnbidar*, terc. Muhammed el-Arnaut, 1. baskı, (Beirut, Daru'l-Medarisi'l-İslami, 2002), s. 76-77.

⁴ İncalick, *a.g.e.* s. 78-82.

⁵ İncalick, *a.g.e.* s. 111-112.

⁶ Sellâbî, *a.g.e.* s.393-394; Ahmed Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, (İstanbul, Osmanlı Araştırmalar Vakfı, 1999), s. 164-181.

⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı, Devletin 700. yılı, kuruluşu, (Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları)* Editör, Güler Eren, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999), III, 17.

Orta Asya'da var olan hayvancılık, Osmanlı'nın Anadolu'ya hâkim olmasından sonra da ekonomik bir faaliyet olarak devam etmiştir. Osmanlı iktisadının oluşmasında ikinci temel unsur kendisinden önceki İslam Devletlerinin geliştirdikleri içtimaî ve iktisadî faaliyetlerdir. Osmanlıda kervansaray, medrese, hastane gibi sosyal yatırımlar ile "ikta-tımar" ve "mukataa" gibi iktisadi faaliyetler esas alınmış, aksayan yanları düzeltilerek geliştirilmiştir. Bu sayede iktisadi alanda yeni bir güç meydana gelmiştir.⁸

Selçuklular, İlhanlılar, Eyyubîler, Memlukler ve Anadolu Beylikleri gibi devletlerin (Hangi devletlere? Müphem) mirasçısı olan Osmanlı Devleti bu devletlerde var olan iktisadi faaliyetleri devam ettirmiş, ikta-tımar, fütüvvet, ahilik,-esnaf-hisbe-ihtisab gibi kurumları tevarüs etmiştir.

Üçüncü önemli iktisadi unsur, Osmanlı hâkimiyetine giren milletlerin iktisadi faaliyetleridir. Yabancı unsurlar yürütülen ve İslam'a ters düşmeyen iktisadî faaliyetler Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi ayakta tutan bir başka önemli faktör olmuştur.⁹ Bu dönemde devlet, iktisadî veya askerî alanda gereksinim duyduğu dünya standardının üstünde veya eşdeğerindeki bütün maddelere sahip idi.¹⁰

İÇTİMAÎ HAYAT

XVI-XVII. asırda Osmanlı ülkesinde içtimaî hayatın şekillenmesini şöyle özetlemek mümkündür: Osmanlı'da toplumun katmanlara ayrılmasının temelinde mali düşünce yatmaktadır. Bu itibarla Osmanlı, toplumun sınıflandırmasını yerleşik geleneklerine binaen meslekî, idarî ve malî sorumluluklar çerçevesinde oluşturmuştur. Bu yönetenler ve yönetilenler diye ikiye ayrılmıştır: Yönetenler/askeriye sınıfı; saray halkı, ilmiye (ulema) seyfiye (savaşanlar) ve kalemiye (idari memurlar)'dan meydana geliyordu. Yönetenler sınıfında olanlar, hazine ve vakıflardan maaş alır, bazı vergilerden de muafırlar. Yönetilenler ise reaya sınıfıdır. Bunlar, esnaf ve tüccar sınıfıdır. Üretim yapan ve devlete vergi verenlerdir. XVII. asrın siyasetname

⁸ Tabakoğlu, a. g. e. III,17

⁹ Tabakoğlu, a. g. e. III, 17.

¹⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994), VIII, 59.

kâtipleri, Osmanlı toplumunu sosyal tabakalara ayrılmasının mali ve idari sorumlulukları çerçevesinde dört temel grupta ele almışlardır.¹¹

Bunları “Erkan-ı Erba’a” veya “Aksam-ı Erba’a” diye ifade etmişlerdir. Bu kısımlar şunlardır;¹²

1. Ulema sınıfı; eğitim ve yargı başta olmak üzere devletin işleyişine katkıda bulunan sınıftır. Bunlar yönetenler sınıfında yer alır, vergiden muafırlar.

2. Askeriye sınıfı; devlet için savaşan sınıf olup yönetenler sınıfında yer alırlar ve vergi vermezler.

3. Esnaf ve tüccar sınıfı; bunlar da yönetilenler sınıfında yer alır ancak vergiye tabidirler.

4. Çiftçi sınıfı; bunlar ise devletin miri arazisini ekip biçen sınıftır. Bunlar da yönetilenler sınıfına dâhil olup vergiye tabidirler.

Osmanlı’da sınırların genişlemesiyle meydana gelen bir başka sınıf ise gayrimüslim vatandaşlardır. Osmanlı bunlara karşı son derece müsamahakâr davranmıştır. Onlardan aldığı cizye karşılığında can ve mal güvenliklerini sağlamış, ibadet hürriyetini temin etmiştir. Müslümanlarla olan ilişkilerinin dışında kalan meselelerin çözümünü ise kendilerine bırakmıştır.

İLMİ HAYAT

Osmanlı idaresi, Mısır’ın fethinden sonra Memlûkler döneminde Kahire, Mekke, Medine ve Dımaşk’ta yoğunlaşan ilmi faaliyetlerin devam etmesini sağlamaya yönelik tedbirler almakla beraber, devletin başkenti olan İstanbul’da da ilmi faaliyetlerin yoğunlaşmasına çalışmıştır.¹³

Dönemin ilim merkezlerinden Mısır, Hicaz ve İran’dan gelen ilim adamlarının katkılarıyla başkent İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne, Üsküp ve Saraybosna birer ilim-kültür merkezi haline gelmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Osmanlı ülkesi XVI. asırda ilmi faaliyet alanında zirveye ulaşmıştır.¹⁴

¹¹ Tabakoğlu, a.g.e. IV, 21-22.

¹² Yılmaz Coşkun, *Osmanlı Devletinin, 700.yılı, kuruluşu*, (Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma), Editör, Güler Eren, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999), IV,76-77.

¹³ Ferid Bek, a. g. e. s.192; Zehrani, Abdullah İbrahim Yusuf Şihâbüddin el-Hafâcî, *Hayatuhu ve Edebuhu*, Camiatu Ummi’l-Kura, (Mekke, Macestir-yükseklisanstezi,1406/1986), s. 23.

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devletinin, 700.yılı, Kuruluşu, Osmanlı, (Osmanlı Bilimine Toplu Bakış)*, Editör, Güler Eren, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999), VIII, 17.

Osmanlı'da ilmi faaliyetlerin gerçekleştiği yer medreselerdir. Osmanlı tarihinde ilk medrese Orhan Gazi (m.1326-1362) tarafından 1331'de İznik'te kurulmuştur. Yıldırım Beyazıt (m.1389-1402) döneminde medreseler, nakli ilimlerle beraber müspet ilimlerin de okutulduğu üniversiteler haline dönüşmüştür. Bununla beraber Anadolu ve Rumeli'de birçok yerde orta öğretim derecesinde eğitim veren medreseler de kurulmuştur. Bütün bu gelişmelere rağmen XVI. asrın başlarına kadar softalar, Mısır, Suriye, İran, Irak ve Türkistan'a gitmeye devam etmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481)1453'te kurulan *Sahn-ı Seman* medreseleri bu gidişi azaltmışsa da bütünüyle sona erdirememiştir. Ancak XVI. asrın ortalarında Süleymaniye medreselerinin kurulması, İstanbul'u dönemin ilim merkezi konumuna getirmiştir.¹⁵ Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) 1453'te kurduğu ve ağırlıklı dini ilimlerin okutulduğu merkezler olan "*Sahn-ı Seman*" medreseleri, külliye şeklinde inşa edilmiş ve Osmanlı'nın ilk üniversite kampüsü niteliğindedir.¹⁶ Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde kurulan ve tıp eğitiminin müstakil olarak yapıldığı merkezler ise "*Sahn-ı Süleyman*" medreseleridir. Fatih ve Kanuni döneminde kurulan bu medreselerin ortak bir özelliği de burada nakli ilimlerin yanında akli ilimlerin de okutulma şartıdır. Bu eğitim kurumlarında yetişenlerin devletin farklı makamlarında görev alabilecek bilgi ve birikime sahip olmaları amaçlanmıştır.¹⁷

Osmanlı'nın bu döneminde, farklı alanlarda birçok değerli şahsiyet yetişmiştir. Bu simaların her biri kendi alanında uzman ve toplumu aydınlatmış örnek şahsiyetlerdir. Bu itibarla Osmanlı'nın, siyasi alanda zirvede olduğu XVI. asrın sonlarına doğru ilmi faaliyetler alanında birçok insanın yetişmiş olduğunu görmekteyiz. Bu da Osmanlı'nın ilmi faaliyet ve kültürel gelişmişlik alanında en yüksek dönemi yaşadığını göstermektedir.

Bu özet bilgilerden sonra Şihabüddin el-Hafâcî'nin hayatına, ilmi kişiliğine ve eserlerine geçebiliriz.

¹⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, 92.

¹⁶ İhsanoğlu, *a.g.e.* VIII,18.

¹⁷ İhsanoğlu, *a.g.e.* VIII,18.

1.ŞİHÂBUDDİN el-HAFÂCÎ'NİN HAYATI

1.1. İSMİ, DOĞUMU VE NESEBİ

Şihabüddin lakabıyla bilinen bu zatın künyesi Ebu'l- Abbas olup Hafâce kabilesine olan nispeti nedeniyle de el-Hafâcî diye anılmıştır. Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısri'dir. (d. 977/1569) yılında Mısır'ın Kahire şehrine yakın bir kasaba olan Seryâkus'ta dünyaya gelmiştir.¹⁸

Babası Muhammed b. Ömer eş-Şafi'î el-Mısri (ö. 1011/1602) dönemin büyük âlimlerindendir.¹⁹ el-Hafâcî, Hafâce kelimesine nispeti ifade etmektedir. Hafâce kelimesinden neyin kastedildiği konusunda ise iki görüş mevcuttur. Bunlardan ilki; bir kadının ismi olduğunu ileri süren görüştür. Diğeri ise; kabilenin atası olan Muaviye adındaki şahsa verilen ikinci isim olduğuna dair görüştür.²⁰ "Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Kar'ni'l-Hâdi Aşer" adlı biyografi kitabının müellifi olan el-Muhibbî de (ö.1111/1699), Hafâcî'nin nispeti için "Babası Hafâcî'ye mensup olduğunu söylemektedir".²¹

Bu kabile, Adnanilere mensup Ukeyl kabilesinin bir koludur. İbn Kelbiye göre kabileye Hafâce adını veren kişinin asıl adı Muaviye'dir. Bedevi olan bu kabilenin tam silsilesi ise; b. Hafâce b. 'Amr, b. Ūkeyl, b. Kab, b. Rabi'a, b.

¹⁸ Âdil Nuveyhid, *Mu'cemul-Mufessirin min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâdir*, (Beyrut, Muessesetu'n- Nuveyhidi's-Sekâfiyye,1983), s.75; Muhammed el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi Aşer*, (Beyrut, Daru's-Sâdir, 1290), I, 331-343; Hayruddîn ez-Zirikli, *el-Alâm Kâmusu Terâcim li Eşberi'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Ârab ve'l-Musta'ribin ve'l-Musteşrikin*, XV. bas. (Beyrut, Daru'l-İlim, 2002), I, 238-239; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâul-Muelliğîn ve Âsârul-Musannifin*, (İstanbul, Vekâletü'l-Ma'ârif Matbası,1951), I, 160-161; İbn Masum el-Hüseynî, *Selâfetu'l-Âsir fi Mahasiniş-Şuara bi Külli Asr*, (pdf, al-Mustafa com. ty.) s, 430-431; Serkis İlyan, *Mucemu'l-Matbüâtî'l-Arabiyye*, (pdf, www.al-mostafa.com.ty.), I, 843-45; Muhammed Şemsüddin İbnu'l-Gazzi, b. Abdurrahman, *Divânu'l-İslam*, thk. Seyyid Kısrevi Hasan, I. bas. (Beyrut, Daru'l-Kutub'l- İlmîyye],1990), II/228-229; Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *el-Ezher fi Elfi 'Am*, (Beyrut-'Âlemu'l-Kutub, 1408/1988), I,135-149; Ahmed b. Muhammed, el-Ednevî, *Tabakâtu'l-Mufessirin*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzi, I. bas. (Medine, Mektebetü'l-Ulumi ve'l-Hikmet, 1997), 415-416; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebidi, *Tacu'l-Urus*, thk. Mustafa Hicazî, (Kuveyt, Matbaatu Hukumeti'l-Kuveyt, 1389/1969),V,526; Şevki Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, II. bas. (Kahire, Daru'l-Maarif, h.1119), s.459-460; Ali Şakir Ergin, "el-Hafâcî Şihabüddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul-1997, XV,72,73.

¹⁹ *Muhibbî, a.g.e.*, IV, 76; Abdulmun'im Hafâcî, *el-Ezher, fi Elfi 'Am*, I,135-149.

²⁰ Ednevî, *el-Alâm*, II/351-352; İbnu'l-Esir, el-Cezeî, İzzuddin, *Ellubab fi Tehzibi'l-Ensab*, (Bağdat, Mektebetü'l-Musenna, t. y.), I, 454-455; Zebidi, *Tacu'l-Urus*, V,526.

²¹ *Muhibbî, Hulâsatu'l-Eser*, I, 343.

‘Amr, b. Sâsââ, b. Muâviye, b. Bekr, b. Havazin, b. Mansur, b. İkrime, b. Hasfe, b. Kays, b. ‘Aylan²²şeklindedir.

İslam öncesi dönemde Medine’nin güney doğusunda göçebe hayatı yaşayan Hafâce Kabilesi,²³ Hz. Peygamber(a.s) zamanında Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamberin vefatından sonra “ridde” olaylarına karışmış olan kabile, Halit b. Velid’in komuta ettiği İslam ordusu üzerlerine gidince boyun eğerek tekrar İslam’a dönmüşlerdir. Sonra Hicaz ile Şam arasındaki bölgeye göç eden kabile son olarak Kufe şehrinin civarına yerleşmiştir.²⁴

Hafâce kabilesi Irak tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Kufe ve çevresini etki alanına alıp bir süre devleti idare etmişlerdir.²⁵ Bu dönemde talan ve hırsızlık olaylarına katılmaları ve kabileler arasındaki çekişmeler nedeniyle daima yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu yer değiştirmeler sonucunda; kabilenin bir kısmı aşağı Mısır diye tabir dilen bu günkü Kahire bölgesine, bir kısmı da Endülüs’e yerleşmişlerdir.²⁶ Hafâciler, bu gün de Irak’ta idari, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan etkin konumdadırlar. Yoğun olarak yaşadıkları yerlerin başında Bağdat, Musul, Necef ve Basra gelmektedir.²⁷

Hafâciler’den çok sayıda şair edip ve ilim adamı çıkmıştır. Kaynaklar, bunlardan bazılarını şöyle nakletmektedir: Sevgilisi Leyla el-Ahveliyye yazdığı şiir ile meşhur olan Tevbe b. Humeyyir el-Hafâci (ö. 57/677), edip ve şair olan Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sinan el-Hafâci’dır. (ö. 466/1073)²⁸ Daha sonraki dönemde dil ve edebiyat alanında şöhret olan Şihabüddin el-Hafâci (ö.1069/1659) ve Sicilya emiri Hafâce b. Süfyan b. Katta,(ö.255/869) Ebu İshak İbrahim el-Hafâci gibi isimler de el-Hafâce

²² Ömer Rıza Kehhale, *Mucemu Kabâilil’-Arap el-Kadimeve’l-Hadise*, (Dimeşk, el-Mektebetu’l-Haşimiyye, 1949), I. s.351-352; Hüseyin Algül, “el-Hafâce (BenuHafâce)” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul,1997, cilt: XV,70,71.

²³ Kehhale, *Mucemu Kabâilil’-Arap el-Kadime ve’l-Hadise*, I, 351-352.

²⁴ Kehhale, *a.g.e.* I, 351-352;Hüseyin Algül, “el-Hafâce(Benu Hafâce)” (DİA), İstanbul,1997, cilt: XV,70,71.

²⁵ Zirikli, *el-’Alâm Kâmusu Terâcim li Eşberir-Ricâl*, II.309.

²⁶ Kehhale, *Mucemu Kabailil’-Arap*, I, 351-352.

²⁷ Hüseyin Algül, “el-Hafâce (Benu Hafâce)” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA), İstanbul, 1997,cilt: XV,70,71.

²⁸ Zirikli, *el-’Alâm Kâmusu Terâcim li Eşberir-Ricâl*, IV, 122; Recep Dikici, “Hafâci, Şehabeddin” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, cilt: XV,72.

kabilesinden çıkmış meşhur isimlerdir.²⁹ Günümüzde de Mısırlı tarihçi yazar Muhammed Abdulmünim el-Hafâcî bu kabileden çıkmış değerli ilim adamlarından biridir.³⁰

1.2. ŞİHÂBÜDDİN el-HAFÂCÎ'NİN İLMÎ HAYATI, HOCALARI ve ÖĞRENCİLERİ

1.2.1. İLMÎ HAYATI:

el-Hafâcî, babasının terbiyesinde yetişmiş ve birçok ilimleri de babasının yanında okumuştur. Daha sonra dönemin Sibevevhî diye zikredilen dayısı Ebu Bekr eş-Şenevânî'den (ö. 1019/1610) ders almıştır.³¹

el-Hafâcî bu konuda "Reyhânetu'l-Elibbâ" adlı eserinde şöyle demektedir:

"Temyiz çağından sonra değerli bir bahçenin fidanlığında yetiştim. Farklı ilimlerden istifade ederek zahiri ve batını ilimlerle terbiye edildim. Güzel mekânlarda nimetler içerisinde büyüdüm. Övgüye ihtiyacı olmayan bir babanın ocağında yetiştim. Ne var ki kuş yavrusu yuvasında ötmeyi öğrenemiyor. Dolaşısıyla yaşım biraz daha ilerleyince zamanın Sibeveyhî olan dayımın önünde diz çökerek Arapça ilimleri okumaya başladım. Bir süre sonra Meâni, Mantık ve Arap edebiyatıyla ilgili diğer ilimleri okudum. Sonrasında Şafî ve Hanefî mezhebinin kitaplarını usulden başlayarak dönemin büyük âlimlerinden okudum. Gecelerin seher bahçelerini gezdim. Okuduğum edebi ilimleri, nazım ve nesir ile süsledim..."³²

el-Hafâcî, ilim hayatına babasının terbiyesi ve himayesinde başlamıştır. Belli bir olgunluğa geldikten sonra kendisine en yakın olan dayısının yanında okumaya devam etmiştir. Babası ve dayısından aldığı Arapça ilimlerinin dışında farklı ilimler elde etmek için Mısır'daki büyük âlimlerden ders almıştır. Bu kapsamda Meâni, Mantık ve Arap edebiyatına dair ilimleri okumuştur. Daha sonra fıkıh ilmine yönelerek Şafî ve Hanefî mezhe-

²⁹ Zirikli, *el-Alâm Kâmusu Terâcim li Eşberir-Ricâl*, II, 309.

³⁰ Hüseyin Algül, "el-Hafâce (Benu Hafâce)", (DİA), İstanbul, cilt: XV, 70, 71.

³¹ Şihâbüddin el-Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zabretu'l-Hayati'n-Dünya*, thk, Abdulfattah, Muhammed el-Huluv, (yy. Matbaatu İsa el-Babî, 1387/1967), II, 327; Ali Şakir Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddin" (DİA), İstanbul, cilt: XV, 72-73.

³² Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ* II, 327.

bine dair usul ve fûru ilimlerini okumuştur. Bununla beraber, ilim aşığı olan el-Hafâcî, daha fazla ilim tahsil etmek için sefere çıkmaya karar vermiş ve bu amaçla iki önemli sefer gerçekleştirmiştir:

1- Haremeyn Seferi: Şihabüddin el-Hafâcî, ilim tahsili için birçok zorluklarla karşılaşmayı göze alarak, Mısır'dan ayrılmaya karar vermiştir. Yaşadığı rahat yaşamı terk ederek idealini gerçekleştirmek için gurbete çıkmıştır. Babasıyla birlikte uzun yolları kat ederek Hicaz bölgesine doğru yola çıkan el-Hafâcî bu bölgede önce Mekke'ye gittiğini şu ifadelerle dile getiriyor:

*"İdeallerimi kendime binek yaparak kararımın yüzünü ümmetlerin kiblesine yönlendirdim. Kâbe'nin civarına indim..."*³³

el-Hafâcî, orada bir müddet kalarak bazı ilim erbabı şahsiyetlerden³⁴ ders almış, ilimde terakki etmiştir. Bu şahsiyetlerden biri de Muhammed b. Ebi-Hayr b. Allame, Şihâbüddin Ahmed b. Hacer el-Heytemi'dir. el-Hafâcî, onun hakkında şöyle demektedir:

*"Onu Hicaz'da gördüm. Her bakımdan kâmil insandı. Belîğdi. İfadesi güzeldi., Asil ve cömertti. Heybetli ve keskin dilliydi.."*³⁵ el-Hafâcî, Mekke'den sonra Medine'ye gitmiştir. Bunu da şöyle dile getirmektedir:

*"Güzeller güzeli beldeye (Medine) gitmek için en sevimli belde (Mekke) ile vedalaşarak çıktım. Tatlı emellerimin kaynağına varmaya yöneldim. Uçan kuşları gördüğümde beni kanatlarına alarak götürseler diye içimden geçirdim. Medine toprağına vardığımda sevinçten develerin ayaklarını öpmek istedim..."*³⁶ el-Hafâcî, Medine'de de bir müddet kalarak ilim sahibi şahsiyetlerden istifade etmiştir.

2- Rumeli Seferi: Mısır'da Memlûkler'in hâkimiyeti sona erdikten sonra Osmanlı Devleti İstanbul'u hilafetin başkenti ilan etmiştir. Bu vesileyle herkesin yüzü oraya yönelmiş, büyük âlimler de orayı merkez tutmuşlardır. Böyle bir zamanda ilim aşığı olan el-Hafâcî, oradaki şahsiyetlerden istifade etmek için sefere çıkmaya karar vermiştir. el-Hafâcî, bunun sebebini "*Reyhânetu'l-Elibbâ*" adlı eserinde şöyle açıklamaktadır:

"Dünyayı bir meydan, bedenleri de özgürlük atları olarak gördüğümünden ve

³³ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, I,377.

³⁴ Bkz. "Hocaları" başlığına, bu şahsiyetlerin isimleri o başlık altında verilmiştir.

³⁵ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II,434.

³⁶ Hafâcî, *a.g.e.* I,380.

bu yarışta önde olanlar en iyilerdir diye düşündüğümden Mısır'ı terk ederek Rum diyarına riblet etmeye karar verdim.”³⁷

el-Hafâcî bu pasajda Mısır'dan ayrılışının asıl sebebini zikretmiştir. Aynı eserin başka bir yerinde ise ayrılışının diğer sebeplerinden de söz ederek şöyle demektedir:

“Her ne kadar Mısır benim büyüdüğüm evim, yetiştiğim ve olgunlaştığım yuvam ise de bana çektirdiği eziyetlerden dolayı ve beni zorluklara sürüklediği için terk etmek durumunda kaldım.”³⁸

Buradan da anlaşıldığı gibi, el-Hafâcî'nin Mısır'ı terk etmesine neden olan başka sebepler olsa da asıl sebep onun ilim tahsil etme iştiağıdır. Bunu daha önce gerçekleştirdiği diğer seferleriyle ortaya koymuştur. el-Hafâcî, İstanbul'a geldikten sonra birçok şahsiyetle tanışmış ve onların ilminden istifade etmiştir. (Bunların isimlerini “el-Hafâcî'nin hocaları” başlığında vereceğiz.) Bunu da şöyle ifade etmektedir:

“Allah beni sağ salim ikamet edeceğim yere ulaştırdı. Burada o kadar değerli âlimlerle tanıştım ki onları övmekten acizim. Onlarla ilmi münazaralar yaptım, onlardan istifade ettim. Allaha hamd olsun ki burada harcadığım zamanı kârla kapattım. Bu Nur'un âla nur ve ticaret'un len tabure dedim.”(Bu, nur üstüne nurdur ve zarar etmeyen bir ticarettir.)³⁹

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki el-Hafâcî, İstanbul'da çok hoş karşılanmış ve birçok ilim erbabından istifade etmiştir. Kendisi de burada ilmi çalışmalarlarıyla hem ilmiye sınıfının takdirini kazanmış, hem de Osmanlı idaresinin teveccühüne mazhar olmuştur. Bu nedenle önce Üsküp sonra Selanik kadılığına atanmış, daha sonra da Mısır gibi eski bir ilim merkezi ve âlimler diyarı olan bir yere kazasker olarak tayin edilmiştir.

2.2.2. GÖREVLERİ:

Şihâbüddin el-Hafâcî'nin ilmi hayatından da anlaşıldığı gibi küçük yaştan itibaren âlim bir babanın terbiyesinde yetişmiş, özellikle edebi ilimler ile fıkıh ve tefsir alanında yoğun çaba sarf ederek dönemindeki ulemanın

³⁷ Hafâcî, a.g.e. II,247.

³⁸ Hafâcî, a.g.e. II,5.

³⁹ Hafâcî, a.g.e. II, 248.

takdirini kazanmıştır. Bu çerçevede İstanbul'da kaldığı sırada da ilmi ve kişiliğiyle çevresine kendisini kabul ettirmiş, bu sayede Osmanlı idarecilerinin teveccühünü kazanmıştır.

IV. Murad döneminde (1623-1640) kendisine gösterilen bu değer daha da artmış ve bunun sonucu olarak, önce Üsküp sonrasında ise Selanik kadılığına atanmıştır. Bu görevleri en iyi şekilde ifa etmiş olmalı ki daha sonra Mısır'a kazasker olarak atanmıştır. Fakat Mısır'a gittikten sonra hakkında çıkan söylentiler nedeniyle görevinden el çektilerle İstanbul'a geri çağırılmıştır. Bunun üzerine görüşmelerde bulunmak üzere ikinci kez İstanbul'a gelmiş, geliş yolunda Şam ve Halep'e uğramış, orada birkaç gün kalmıştır. Bu süre zarfında bölge uleması tarafından çok hoş muamele görmüş, hakkında kaside ve methiyeler düzenlenmiştir.⁴⁰

İstanbul'a geldiğinde ise kendisiyle ilgili yapılmış olan söylentilerden dolayı Osmanlı idaresince iltifat görmemiştir. O dönemde Şeyhu'l-İslam olan Ebû Zekeriya Yahya Efendi de kendisinden yüz çevirmiş, ilgi göstermemiştir. el-Hafâcî bu gelişinde gördüğü bazı yanlışları ve ilmi seviyesizliği şöyle dile getirir:⁴¹

“Ben İstanbul'a ikinci defa geldiğimde işlerin kötüleştiğini ve cehaletin arttığını gördüm. Nasihatın fayda vereceğini düşünerek vezire nasihat ettim. Fakat O, (Şeyhu'l-İslam Zekeriya Yahya efendiyi kast ediyor.)

هو الوزير ولا أزر يشد به مثل العروض له بحر بلا ماء له

*“Bahr'ı olup suyu olmayan aruz gibidir o, adı olan fakat kendisi yok hükümünde olan bir vezirdir.”*⁴²

Bunun üzerine Şeyhu'l-İslam Ebû Zekeriya Yahya Efendi ile arası iyice açılır ve herhangi bir göreve tayin edilmeden kadılık maaşı bağlanarak Mısır'a geri gönderilmesine karar verilir. Mısır'a döndükten sonra tedris ve telif çalışmalarına devam eden el-Hafâcî, 12 Ramazan 1069 (3 Haziran 1659) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.⁴³

⁴⁰ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 333.

⁴¹ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elbbâ*, II, 330.

⁴² Hafâcî, *a.g.e.* II, 330.

⁴³ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I,343.

1.2.2.3. HOCALARI:

Şihabüddin el-Hafâcî'nin ilmî hayatta zirveye çıkması kendiliğinden olmuş değildir. O, tahsil hayatı boyunca birçok âlimden ders almış, onların ilmi birikimlerinden istifade etmiştir. el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-Elibbâ* adlı eserinde ders aldığı hocalarıyla ilgili bir bölüm açmış, kimden hangi ilimle ilgili ders aldığını zikretmiştir.⁴⁴ Biyografi kaynakları da el-Hafâcî'nin ders aldığı hocalarından söz ederek birçok ilim erbabından istifade ettiğini ve kendisine yapılmış övgüleri nakletmişlerdir.⁴⁵

el-Hafâcî'nin, *Reyhânetü'l-Elibbâ* adlı eserinde Mısır'da ders aldığı hocalarını şöyle zikretmektedir:⁴⁶

1. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Ensârî el-Mısrî (ö.1004/1596). Şemsüddîn Muhammed, babası Ahmed b. Hamza'nın yanında okumuş ve ondan icazet almıştır.⁴⁷ Bu zat hakkında şöyle bir değerlendirme nakledilmiştir; “*Bir kısım ulema, er-Remlî'nin küçük Şafîi olarak şöhret bulduğunu söyleyerek onun X. asrın müceddidi olduğunu söylemişlerdir.*”⁴⁸

el-Hafâcî, hocasından sahihi Müslim'i okumuş ve hocasının rivayet ettiği hadislerin icazetini almıştır.⁴⁹

2. Nureddin Ali b. Yahya ez-Zeyyadî el-Mısrî eş-Şafîi (ö.1024/1615). “İmamü'l-Hucce” ve “Reisu'l-Ûlema” lakabıyla tanınan ez-Zeyyadî, Mısır'ın önde gelen âlimlerindendir. el-Ezher Üniversitesinde usul dersleri verdikten sonra fetva kürsüsüne oturarak fetva verirdi. el-Hafâcî bu hocasından fıkıh dersleri almıştır.⁵⁰

3. İbn Ganım, Nureddin el-Hanefî Ali b. Muhammed b. Ali el-Hazrecî, el Makdisî (ö.1004/1596). Nureddin el-Hanefî lakabıyla meşhurdur. Sad b. Ubade el-Hazrecî'nin neslindedir. Yaşadığı dönemin imamı diye kabul görmüştür.⁵¹ el-Hafâcî bu hocasının derslerine katılmış ve kendisin-

⁴⁴ Hafâcî, *Reyhânetü'l-Elibbâ*, II,327.

⁴⁵ Muhibbi, *Hulâsatü'l-Eser*, I,331-343; *Selafetü'l-Asr*, 430.

⁴⁶ Hafâcî, *Reyhânetü'l-Elibbâ*, II,327-330.

⁴⁷ Muhibbi, *Hulâsatü'l-Eser*, III, 342-347.

⁴⁸ Muhibbi, *a.g.e.* III, 342-343.

⁴⁹ Hafâcî, *Reyhânetü'l-Elibbâ*, II, 327-328.

⁵⁰ Muhibbi, *Hulâsatü'l-Eser*, III,195-196

⁵¹ Muhibbi, *a.g.e.* IV,180-185.

den hadis dersleri almıştır. Hocasının kendi el yazmasıyla yazdığı icazeti almıştır.

4. Burhaneddin İbrahim el-Âlkemi el-Mısri (ö.994/1585). Muhaddis ve hafızdır. el-Hafâcî kendisinde Kadı 'İyâz'ın *eş-Şifâ bi Târifi Hukûki'l Mustafâ* adlı eserini okumuş, hem ondan hem de diğer bazı ilimlerle ilgili kendisinden icazet almıştır.⁵²

5. Ahmed el-Alkemi.⁵³ el-Hafâcî, bu hocasından edebiyat ve şiir dersleri almıştır.

6. Şemsüddin, Muhammed Salih es-Sâlih'î el-Hilâlî eş-Şam'î el-Mısri (ö.1012/1603). el-Hafâcî bu hocasından da edebiyat ve şiir dersleri almıştır.⁵⁴

7. Muhammed el-Mağribî. Rekrük (ö. 1094/1683) diye meşhur olan bu âlimden el-Hafâcî, aruz ve edebiyat dersleri almıştır.⁵⁵

8. Ahmed el-İnayâtî, Ahmed b. Ahmed b. Ebu'l-İnayâtî (ö.1014/1603). el-Hafâcî bu hocasından da edebiyat ve şiir dersleri almıştır.⁵⁶

9. Davud el-Basir el-Antakî (ö.1008/1599). el-Hafâcî döneminin büyük tıp âlimi olan bu hocasının yanında ise tıp ilmi okumuştur.⁵⁷

el-Hafâcî, babasıyla birlikte Haremeyn'e yaptığı sefer esnasında Mekke'de ders aldığı hocalarının bir kısmını "*Reyhânetu'l-Elibbâ*" adlı eserinde zikretmektedir. Adı geçen hocalar ve kısa künyeleri şu şekildedir:⁵⁸

1. Ali b. Carullah b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Mahzumî (ö.1010/1602), Mekke müftüsü olan bu zat, İbn Zahire lakabıyla tanınmaktadır.⁵⁹

2. Cemalüddin b. Sadreddin, Ali b.İsmail, el-İsferayinî el-İssamî eş-Şafî (ö.1007/1598).⁶⁰ el-Hafâcî bu hocadan Haremeyn'e yaptığı sefer esnasında ders almıştır.

el-Hafâcî Haremeyn seferinden sonra gerçekleştirdiği İstanbul seferi es-

⁵² Abdu'l-Hayy İbn İmad, Şihabüddin Ebu'l-Falah,,*Şezeratu'z-Zehab fi Abbâri Men Zehab*, thk. Mahmud el-Arnâvut, 1.baskı, (Beirut, Daru İbn Kesir, 1414/1993), X, 636.

⁵³ Künyesi hakkında bilgiye rastlamadık.

⁵⁴ Muhibbî *Hulasatu'l-Eser*, IV,239-247.

⁵⁵ Muhibbî, *a.g.e.* IV,204-207.

⁵⁶ Muhibbî, *a.g.e.* I,166,170; Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, I,17.

⁵⁷ Muhibbî, *a.g.e.* II,140-149.

⁵⁸ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II,329-330.

⁵⁹ Muhibbî, *Hulasatu'l-Eser*, III/ 150-151.

⁶⁰ Muhibbî, *a.g.e.* III/147-148.

nasında ilim tahsili için gayretlerini sürdürmüş ve o dönemde ilim merkezi durumunda olan İstanbul'daki âlimlerden istifade etmiştir. el-Hafâcî'nin İstanbul'da ders aldığı hocaları şunlardır.⁶¹

1. Muhammed b. Abdulgani b. Mirbad Şah (ö.1036/1626). "Ganizade" lakabıyla meşhurdur. Devlet kademesinde Kazasker olarak görev almıştır. Zekâsıyla şöret bulmuştur. Edebiyatın nazım ve nesir türünde o dönemin önde gelenlerindedir. el-Hafâcî, kendisinden ayrılmaz, meclisine devam ederdi.⁶²

2. Mustafa b. Muhammed (ö.1040/1630) "Azvizade" lakabıyla meşhurdur. Kazasker Azvizade Efendi, dönemin meşhur âlimlerindedir.⁶³

3. Muhammed b. Hasan Can et-Tebrizî (ö.1008/1599). Hoca Sâdeddin Efendi olarak tanınır. Sultan IV. Murad'ın da hocasıdır.⁶⁴

4. Davud el-Hebr (ö.1008/1599). el-Hafâcî, İstanbul'da kendisinden matematik dersleri almıştır.⁶⁵

1.2.2.4. ÖĞRENCİLERİ

Şihabüddin el-Hafâcî, her ne kadar nahiv ve edebiyat ilimlerinde temayüz etmişse de, aslında o çok yönlü bir âlimdir. Bu nedenle bulunduğu çevrede takdir toplamış ve ilim tahsili için rahle-i tedrisatına birçok kişi katılmıştır. Özellikle Mısır'a yerleştikten sonra birçok kişi ilminden istifade etmek üzere yanına gelmiş ve ondan ders almıştır. Rahle-i tedrisatında bulunan bazı talebeleri şunlardır:

1. Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî (ö.1093/1683). Çok yönlü bir âlimdir. Özellikle Arap tarihini ve Arapçanın nazım ve nesir çeşitleri konusunda geniş bilgiye sahip, el-Harirî'nin *Makamat*'ını ve birçok şiir divanını ezberinde tutan bir şahsiyettir. Arapçayla beraber çok iyi Farsça ve Türkçe bilen el-Bağdâdî, başka âlimlerden ders almakla beraber en çok el-Hafâcî'den tefsir, hadis ve edebiyat ilimlerini okumuştur. el-Hafâcî'ye saygısını ifade etmek

⁶¹ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II,329-330.

⁶² Muhibbî, *a.g.e.* IV/9-11.

⁶³ Muhibbî, *a.g.e.* IV/390-392.

⁶⁴ Muhibbî, *a.g.e.* III,418-420.

⁶⁵ İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Arifin Esmâ'ul-Muallifin ve Âsârü'l-Musannifin*, I,361; Muhibbî, *a.g.e.* II,140-149.

için “hocamız” ifadesini kullanmaktadır.”⁶⁶ el-Bağdâdî, okuduğu ilimlerden ve hocasının diğer kitaplarından icazet almış, Arap edebiyatı alanında yazdığı “*Hızânetü'l-Edep*” adlı meşhur eseriyle beraber, diğer alanlarda da birçok faydalı eser yazmıştır.⁶⁷

2. Fazlullâh b. Muhibbillâh b. Muhammed el-Muhibbî (ö. 1082/1671). “*Hulâsatü'l-Eser*”in müellifi olup el-Muhibbî'nin babasıdır. el-Hafâcî İstanbul'dan Mısır'a döndüğünde kendisinden ders almış ve el-Hafâcî'nin “*Reyhânetü'l-Elibbâ*” adlı eserinin aslını oluşturan *Habâya ez-Zevâyâ*” adlı eseri hocasının dilinden yazıya aktarmıştır.⁶⁸

3. Ahmd b. Yahya b. Ömer el-Hamavî (ö.1094/1683).el-Askerî lakabıyla meşhurdur. Fıkıh ve edebiyatta temayüz etmiştir. Şafî mezhebinde fetva makamında bir şahsiyettir. Babasının vefatından sonra Hamâ'da Asruniye medresesinde ders vermiştir.⁶⁹

1.2.2.5. el-HAFÂCİ HAKKINDA ÂLİMLERİN DEĞERLENDİRMELERİ

el-Hafâcî, ilim tahsili için dönemin önemli ilim merkezlerindeki ilmî şahsiyetlerden istifade etmiş, kendini ilmî açıdan mücehhez hale getirerek takdir toplamıştır. Hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş ve farklı alanlarda eser yazmış velûd bir şahsiyettir. Özellikle Arap edebiyatı konusunda oldukça mahir olan bu zat, dönemin takdir edilen simalarındandır. Bu nedenle kaynaklar, ondan övgüyle söz etmektedir. Çünkü bir âlimi tanımanın ve hakkında karar vermenin iki yolu vardır;

Birincisi, o ilim adamının ilmi seviyesini ve kabiliyetini ortaya koyan eserleridir ki, el-Hafâcî'nin “ilim adamı” namını taşıyabilecek ilmî derinliğe ve üstün zekâyâ sahip olduğunu, el-Hafâcî'nin eserleri başlığı altında isimlerine yer vereceğimiz eserlerinden anlaşılmaktadır. İkincisi ise o âlimin döneminde yaşayanların, özellikle de rahle-i tedrisatında bulunan insanların söz konusu kişi hakkında söyledikleridir. Bu çerçevede el-Hafâcî'nin tale-

⁶⁶ Abdulkadir el-Bağdâdî, Ömer, *Hazânetü'l-Edep ve Lubbu Lubab'iLisani'l-Arap*, thk. Abdusselâm Harun, III. bas. (Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1989), I, 23.

⁶⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II, 451-454.

⁶⁸ Muhibbî, *a.g.e.* I, 334.

⁶⁹ Muhibbî, *a.g.e.* I, 334-367.

besi olan meşhur âlim Abdulkadir el-Bağdâdî'nin söyledikleri önem arz etmektedir. “*Hulâsatu'l-Eser*” adlı biyografi kitabının sahibi el-Muhibbî, bu konuda şunu nakletmektedir:

*“Abdulkadir el-Bağdadi’ye şöyle denilmiş; bu zamanda sizin kadar derin ilim sahibi bir başka âlim yoktur. Buna karşın el-Bağdâdî; bütün bu bildiklerim Şihabüddin’in ilim deryasından bir damladır. Ben bütün edebi ilimleri ancak ondan istifade ettim.”*⁷⁰ Adı geçen biyografi kitabının sahibi el-Muhibbî de el-Hafâcî’yi şöyle tanıtır:

*“Müelliflerin reisi, meşhur telifâtın sahibi, ilmüne ve kemaline ulemanın icma ettiği bir şahsiyetti. Dönemin ilim semasında dolunay gibi, gökte parlayan yıldız gibiydi. Adı her tarafa yayılmıştı. Onu gören veya duyan herkes takrir ve tahrirde eşsiz olduğunu itiraf ederdi.”*⁷¹

el-Muhibbî, el-Hafâcî'nin çağdaşı olan kendi babasından ise şunu naklediyor; *“...Sonra ben nazım ve nesir çiçeklerinin açıldığı ilim bahçesine geldim. O geniş bahçede edebiyat çiçeklerini kopardım. Cenab Şihabüddin’e geldim. O, zamanın eşsiz âlimi, belagat ve edebi ilimlerin kutbu, asrın hulasasıdır.”*⁷²

Selifetu'l-Asr fi Mahasini's-Şuârai bi Külli Mısır adlı eserin sahibi İbn Masum ise el-Hafâcî ile ilgili şöyle diyor: *“o, parlak yıldızlardan biriydi. Fazilet deryasının akıntısıydı. Öyle ki Mısır’daki Nil ve Şam’daki Seyhan, onun kerem deryasına karşı kendilerine nehir demekten utanırlardı. Edebi ilim bahçesinin çiçeklerini koklamak isteyene en güzel kokan “Reyhan’ını” (Reyhanetu'l-Elibb adlı kitabı) vermiştir.”*⁷³

el-Ednevî ise *Tabakatu'l- Müfessirin* adlı eserinde el-Hafâcî hakkında şöyle diyor: *“Bir çok meşhur tasnifatı olan ve her ilimde âlim olan bir şahsiyetti”*⁷⁴

Bu övgülerin yanında el-Hafâcî'nin kusurunu dile getiren de vardır. Örneğin İbn Masum *“Selifetu'l-Asr”* adlı eserinde el-Hafâcî’yi övdükten sonra

⁷⁰ Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 452.

⁷¹ Muhibbi, *a.g.e.* I,331-332.

⁷² Muhibbi, *a.g.e.* I,334.

⁷³ İbn Masum, *Selifetu'l-Asr*, 430.

⁷⁴ Ednevî, *Tabakâtu'l- Müfessirin*, I, 415-416.

şöyle diyor: “*Ne var ki kendini beğenmiş ve ilim erbabına karşı kibirli biriydi. Oysa balçıktan yaratılan insanın iftihar etme hakkı yoktur...*”⁷⁵

Hayatını ilme adayan ve birçok ilmî telifatı olan el-Hafâcî, muasır-
larının övgülerine layık bir şahsiyettir. el-Hafâcî'nin yazdığı eserler ve ya-
şantısıyla bu övgüleri hakkettiği açıktır. Özellikle el-Hafâcî'nin en hacim-
li eseri, “*İnayetül-Kâdi ve Kifayetür-Radi*” adlı eserlerini incelediğimizde
müellifin oldukça geniş bir ilim yelpazesine sahip olduğu görülmektedir.
Bununla beraber İbn Masumu'un söylediklerine de katılmaktayız. Zira el-
Hafâcî'nin eserlerini incelediğimizde kendisi, özgüven konusunda aşırıya
kaçtığını ve münazarada ağır bir dil kullandığını müşahede etmekteyiz. Bu
konuda birkaç örnek vermek gerekirse; el-Hafâcî, “*Tirazu'l-Mecalis*” ad-
lı eserin dibacesinde şöyle der; “*Burada söylediklerim ve bu kitapta sana oku-
duklarım benim öz fikirlerimdir. Eğer İbn Şeceri bunları görmüş olsaydı mey-
velerin özüdür diyecekti. İbn Hacıp görmüş olsaydı karşısında ayağa kalkardı.
Eğer Sâ'alihi görmüş olsaydı yazdıklarından yan çizerdi...*”⁷⁶ Aynı eserin baş-
ka bir yerinde ise şöyle diyor; “*Bunlar hiçbir şairin hissetmediği bakir mana-
lardır. Öyle cevherlerdir ki hiçbir dalgıç deryasına dalmamıştır. Meyveleri ve çi-
çekleri muhteşem olan bahçelerdir...*”⁷⁷

el-Hafâcî, “*Reyhânetul-Elibbâ*” adlı serinde de İstanbul âlimlerinden söz
ederken ağır ifadeler kullanarak şöyle diyor: “*Mısır'da kazasker görevini üstlen-
dikten sonra İstanbul'a ikinci gelişimde işlerin karmaşık olduğunu, cehaletin arttığını
gördüm. Bunu dile getirdiğim için, İstanbul'dan çıkarılmam emredildi ve ulema
kisvesindeki kişiler bana düşman kesildiler. Artık orada (İstanbul) Fatih'a'yı doğ-
ru okuyacak kimse kalmamıştır.*”⁷⁸ Aynı eserin başka bir yerinde “Rum” (İstanbul)
âlimleri ve medreseleriyle ilgili ağır ifadeler kullanarak şöyle der;⁷⁹

“*Faziletin binası yıkıldığında sütunları yok olduğunda çadırları çöktüğün-
de eseri yok olduğunda Şeybu'l-İslam Esâd'tan* ⁸⁰(ö.1034/1625) *sonra fetva
ve hüküm verme işi oyuncak entrika ve gülünç duruma düştüğünde, medreseler*

⁷⁵ İbn Masum, *Selafetu'l-Asr*, s.430.

⁷⁶ Hafâcî, *Tirazu'l-Mecalis*, (Mısır, el-Matbaatu'l-Vehbiyye, h.1284), s.1.

⁷⁷ Hafâcî, *Tirazu'l-Mecalis*, s. 368.

⁷⁸ Hafâcî, *Reyhânetul-Elibbâ* II,330.

⁷⁹ Hafâcî, *Reyhânetul-Elibbâ*, II, 283.

⁸⁰ Bursalı, Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Meral yay. İstanbul, ty.) 1/395.

eşeklerin yuvası haline geldiğinde ve değersiz insanların kazâ işlerini üstlendiklerinde, Kıyamet alametleri ortaya çıkmış demektir.”

Bu ve benzeri ifadeler,⁸¹ el-Hafâcî'nin sert üslubunu ve aşağılayıcı tavrını ortaya koymaktadır. Bu nedenle biz de İbn Masum'un görüşüne katılıyoruz. Fakat bu durum el-Hafâcî'nin ilmi kariyerini ve derinliğini ikrar etmeye mani değildir. Daha önce muasırlarından naklettiğimiz övgüler yerinde olduğu kanaatindeyiz. Zira bu çalışmamız esnasında eserlerinin önemli bir kısmını okuma fırsatını bulduk. Farklı alanlarda yazdığı eserlerle müellif, geniş bir ilim yelpazesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Arap edebiyatı ve belagatı alanında kendini söz sahibi kabul ettiğini iddia ederken bunu yoğunluklu olarak “*Reyhânetu'l-Elibbâ*” ve “*İnâyetu'l-Kâdi ve Kifaytu'r-Râdi*” adlı eserlerinde kullandığı dil ve söylediklerini ispatlamaya yönelik delillerle de ispatlıyor.

1.2.2.6. ŞİHABÜDDİN el-HAFÂCİNİN VEFATI

Şihabüddin el-Hafâcî, dünyaya gözünü açtığı Mısır'da, küçük yaştan itibaren baba ocağında ilimle meşgul olmuştur. İlme olan iştiağı dolayısıyla Mısır'ın önemli şahsiyetlerinden ilim tahsil etmiştir. Bununla yetinmemiş, ilim aşkı onu sefere çıkmaya sevk etmiş ve bu amaçla önce Haremeyn sonra da Rum memleketine sefere çıkarak ilim meclislerinden istifade etmeye çalışmıştır. Yeterli bilgi birikime sahip olduktan sonra Osmanlı devletinde önemli görevlerde bulunmuştur. Ömrünün sonlarına doğru tekrar memleketine dönmüş ve bu kez rahleyi tedrisatından insanları yetiştirmeye gayret etmiştir. Vefatına kadar kitap telifatı ve talebe yetiştirmeyi kendine gaye edinmiş olan bu ilim çınarı, 12 Ramazan/3Haziran (1069/1659) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.⁸² (Daha önce vefatından bahsedildi. Tekrar niye?.)

⁸¹ Şihabüddin el-Hafâcî, *İnâyetu'l-Kâdi ve Kıâyetu'r-Râdi*, ala Tefsiri'l-Beydavî, (Beirut, Daru Sadr, ty.), I, 49-55-112-312- II, 64. III, 24. VI, 81-118-127-152-164. VII, 25-141. VIII, 26-60-71-169-216.

⁸² Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Mufessirin min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-bâdir*, s.75; Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 331-343; Zirikli, *el-Alâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl*, I, 238-239; İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Arifin Esmâu'l- Muellifin ve Âsârul-Musannifin*, I, 160-161; İbn Masum, *Sela fetu'l-Asr*, s.430-431; Serkis, *Mucemu'l-Matbuti'l-Arabîyye*, I, 843-45; İbnu'l-Gazzi, *Divânul-İslam*, II, 228-229; Abdülmün'im, *el-Ezher fi Elfi Âm*, I, 135-149; Ednevî, *Tabakâtu'l-Mufessirin*, s. 415-416; *Zebidi, Tâcu'l-Urus*, V, 526; *Târibu'l-Edebi'l-Arabi*, s.459-460; Ali Şakir Ergin, “el-Hafâcî Şihabüddin” (İstanbul-1997, DİA), cilt: XV, 72, 73.

3. ŞİHÂBUDDİN el-HÂFÂCÎ'NİN ESERLERİ

3.1. MATBU ESERLERİ

Eser yazmak ilmi bir göstergedir. Bir insanı değerlendirebilmek için eserlerine bakmak gerekir. Bu itibarla bir kişinin ilmi seviyesi ve uzmanlığı konusunda karar verebilmek için eserlerine bakmayı gerektirmektedir. el-Hafâcî'nin hayatına baktığımız zaman küçük yaştan itibaren ilimle meşgul olmuş ve ilim tahsili için hep gayret sarf etmiş olduğunu görmekteyiz. Bu gayretleri neticesinde dönemin ilmi çevreleri tarafından takdir toplamış ve saygıyla karşılanmıştır. Bu durum, idarenin de dikkatini çekmiş dolayısıyla devlet kademesinde görevlendirilmesine karar verilmiştir. (Eserlerine gir. Bu ifadeleri daha evvel kullandın. Kısa bir giriş için özetle.)

el-Hafâcî, görevle ilişiği kesilince Mısır'a dönmüştür. Tahsil döneminde elde ettiği ilmi birikimini, tedrisata başlayarak talebelerine aktarmıştır. Bununla beraber başta edebiyat olmak üzere, farklı alanlarda eserler telif etmiştir. Kitaplarından da anlaşıldığı gibi el-Hafâcî, velud bir ilim adamıdır. Zengin bir ilmi miras bırakmıştır. Şimdi el-Hafâcî'nin eserleri hakkında kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında bilgi verelim.

1. Reyhânetü'l-Elibbâ ve Zehretü'l-Hayati'd-Dünya:

Bu eser el-Hafâcî'nin önemli eserlerinden biridir.⁸³ Bu eserin içeriği konusunda müellif şöyle diyor: “*Bu kitap, zamanın teneffüs ettiği o amber kokulu nefesiyle, rüzgârın estirdiği o yumuşak hoş esintisiyle, geride kalan bir takım adamların gizli kalmış halleri ve örtülü hazineleridir.*”⁸⁴ Başka bir yerde ise isimlendirme konusunda şöyle diyor; “*Ben bu yolculuğ(kitap)a dostların reyhanı, ediplerin mis kokusu ve faziletlielerin meyvesi adını verdim. Zira bu kitapta sevdiğilerimi zikrettim. Onlardan hayatta olanlarına güzel koku misali övgülerimi hediye ettim. Vefat edenlere ise övgülerim ve dualarımla sanki bir reyhan hediye ettim. Gönüllere o güzel hallerini yerleştirdim. Çünkü hür insanların gönülleri sırların ve iyilerin mezarıdır.*”⁸⁵

Hafâcî'nin daha önce kaleme aldığı *Habâya'z-Zevâyâ fî mâ fî'r-Ricâl*

⁸³ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I,331-332. I,333; İlyan, *Mucemu'l-Matbuati'l-Arabiyye*, I, 844; Ali Şakir Ergin, “*Reyhânetü'l-Elibbâ*”, (DİA, İstanbul, 2008) cilt: XXXV, 42-43.

⁸⁴ Hafâcî, *Reyhânetü'l-Elibbâ*, I,11-12.

⁸⁵ Hafâcî, *Reyhânetü'l-Elibbâ*.II, 308.

mine'l-Bekâyâ adlı eserinin bazı ilavelerle gözden geçirilmiş halinden ibaret olan eser, ⁸⁶ XI. asrın âlim, edip ve şairlerinin biyografilerini içermektedir. Müellif, Bu kitabı dört bölüme ayırarak hazırlamıştır. Birinci bölüm, Şam ve çevresindeki âlim, edip ve şairlerin biyografilerini, ikinci bölümde Mağripli âlim, edip ve şairlerin biyografilerini, üçüncü bölümde Mısırlı âlim, edip ve şairlerin biyografilerini, dördüncü bölümde ise o gün için Rumeli denilen Anadolu'daki âlim ve şairlerin biyografilerini işlemiştir. Müellif, kitabının sonunda kendisine bir bölüm ayırmış, burada kendisiyle ilgili bir takım bilgiler vermiştir. Son olarak bir hatime ile bitirmiştir. Bu hatimede de kıraatlerden söz etmiştir. Bu eserin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde 564 numara kayıtlı bir nüshası mevcuttur. Bu nüsha, 275 yaprakтан ibarettir. Kâtibi belli olmayan bu nüsha -1126/1714- tarihlidir.⁸⁷

Baskıları: Bulak 1273/1856, nşr. İbrahim Abdulgaffar ed-Düsukî; Kahire 1294/1877, (el-Vehbiye matbaası); Asitane? 1306/1967 (Osmanlı matbaası)⁸⁸ Kahire 1386/1967, I-II, thk. Abdulfettah el-Huluv, (İsa el-Halebi matbaası) ⁸⁹.

2.Şerhu Durreti'l-Ğavvâs fi Evhâmi'l-Havâs:

Bu kitap Hariri'nin (515/1122) "*Durretu'l-Ğavvâs*" adlı eserinin şerhidir. Bu kitabın kendisine ait olduğunu belirten el-Hafâcî'yi biyografi kaynakları da teyit etmektedir.⁹⁰

Bu eser (1299/1881)'de ilk defa İstanbul'da basılmıştır.⁹¹ Eserin farklı nüshaları mevcuttur. Bunlardan, İstanbul Millet Kütüphanesindeki Feyzullah Efendi bölümünde bulunan 002174. numaralı müellif nüshası en önemlisidir. Bu nüsha (1022/1613)'te (38-83) varak toplam (121) varak olarak yazılmıştır. İstanbul Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa bö-

⁸⁶ Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 334; İbn Masum, *Selâfetu'l-Âsr*, s. 430-431.

⁸⁷ Ali Rıza Karabulut, *Yazmalar Kataloğu*, Kayseri, (Ankara, Mektebe Yay.1995, 1995), I, 280.

⁸⁸ İlyan, *Mucemul-Matbuati'l-Arabiyye*, s. 844.

⁸⁹ İlyan, *Mucemul-Matbuati'l-Arabiyye*, I, 844; Haşım Riyâlât Zuheyr, *eş-Şihâbu'l-Hafâcî ve Menhecubû fi-Tefsîr*. (yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi Külliyyetu'd-Dirasatî'l-Ülya, 2004), s.40.

⁹⁰ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340; Hafâcî, *İnâyetu'l-KadıveKıfayetu'r-Radi*, I/109-VIII,356; Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 333; İbn Masum, *Selâfetu'l-Âsr*, s.431; İlyan, *Mucemul-Matbuati'l-Arabiyye*, s. 844.

⁹¹ İlyan, *Mucemul-Matbuati'l-Arabiyye*, s.844.

lümünde 1071/1660 tarihinde 00131 numara ile kaydedilmiş olan 134 varaktan oluşan bir nüsha mevcuttur. Zahiriyeye Kütüphanesinde ise (165) numara ile kayıtlı (165) varaklı bir nüsha, aynı kütüphanenin 14460 numaralı kayıtlı, (153) varaktan oluşan iki nüshası mevcuttur. Melik Suud Üniversitesi yazma eserler bölümünde (1127/1717) tarihinde 5294 numara ile kayıtlı (226) sayfalı bir nüsha mevcuttur.⁹² Bu kitapla ilgili, Dımaşk Üniversitesi'nde bir çalışma yapılmıştır.⁹³

3-Şifâu'l-Ğalil fimâ fi Kelâmi'l-Arabi mine'd-Dâhil:

Bu kitabın kendisine ait olduğunu, müellif "*İnâyetu'l- Kâdi ve kifâyetu'r-Râdi*" haşiyesinde zikretmektedir.⁹⁴ Kaynaklar da bu eserin müellife ait olduğunu söylemektedirler.⁹⁵ Müellif bu eserde Arapça'ya farklı dillerden giren kelimeleri işlemektedir. Ayrıca halk dilindeki "Amice" olarak bilinen bazı kelimeleri ve bu kelimelerin uğradığı anlam kaymasını ele almaktadır. Bu eser kendi alanında önemli bir yere sahiptir. Bu eserin en eski nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümünde 002640 numara ile kayıtlı ve 164 varaktan oluşan müellif nüshasıdır. Bu eserin farklı kütüphanede değişik nüshaları da mevcuttur.

Bu eserin birkaç baskısı mevcuttur. Birinci baskı (1282/1865) yılında Nasır el-Hurini ve Mustafa efendi tarafından tashih edilerek el-Vehbiye Matbaasında (245) sayfa olarak basılmıştır. İkinci baskı, (1325/1907) yılında Muhammed Bedruddin en-Nâ'sâni tarafından tashih edilerek es-Seâde Matbaasında (216) basılmıştır. Üçüncü baskı, (1371/1952) yılında Muhammed Abdulmun'im Hafâci tarafından tashih edilerek el-Muniriye Matbaasında (335) sayfa olarak basılmıştır.⁹⁶ Türkiye'de Selçuk/Konya Üniversitesi'nde bu eser üzerinde master çalışması yapılmıştır.⁹⁷

⁹² <http://www.al-mostafa.info/books/htm/search1.php> al-Mostafa com, Mektebetu'l-Mustafa al-Elektronik, sitesinde bu nüsha pdf olarak mevcuttur. (erişim tarihi 10,11, 2016 saat 11,50).

⁹³ Zuheyr Haşım, eş-Şihâbu'l- Hafâci ve Menhecuhû fi-Tefsir, Yüksek Lisans Tezi, Dımaşk Üniversitesi, Arap Dili Bölümü 1997'de. (thk.Abdüsselâm Necip).

⁹⁴ Hafâci, *İnâyetu'l-Kadi ve Kifâyetu'r-Radi*, I,119.

⁹⁵ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I/333; İlyan, *Mucemu'l-Matbuat*, s.844.

⁹⁶ İlyan, *Mucemu'l-Matbuati'l-Arabiyye*, s.844.

⁹⁷ Yusuf Sami Samancı, Şihâbüddin el-Hafâci'nin Hayatı ve Şifâu'l-Ğalil, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

4. *Tirâzu'l-Mecâlis:*

Bu eseri müellif, "*Reyhânetu'l-Elibbâ*" adlı eserinde zikrettiği gibi başka kaynaklarda da aynı isimle geçmektedir.⁹⁸ Ancak müellif'in öğrencisi olan el-Bağdâdî, bu eser için "*Emali eş-Şihâb*" adını kullanmıştır.⁹⁹ Müellif "*Tirâzu'l-Mecâlis*" adlı eserinin mukaddimesinde şöyle diyor; "*Bu kitapta sunduğum ve senin için yazdığım bilgiler benim temel fikirlerim ve mecalisim'in emali'dir*" (İlim halkalarımın gayesidir).¹⁰⁰

Kanaatimizce el-Bağdâdî'nin, eseri bu isimle anmasına eserde geçen "*mecâlisim'in emali'dir*" ifadesi sebep olmuştur. Bu eser, şiir, belagat, fıkıh, tefsir, hadis, usul ve nahiv gibi farklı ilimlerden, önemli meseleleri içermektedir.¹⁰¹ Müellif, bu eserinde meselelerin her birine başlık olarak, "meclis" adını vermiştir. Eserin tamamı elli başlıktan oluşmaktadır. Eserin Türkiye'deki yazma nüshaları şöyledir; Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Raşid Efendi bölümü, 000610 numara ile kayıtlı olup 1b-114 varaktan oluşmaktadır. Tarih kaydı bulunmayan bu nüsha, müellif'in öğrencisi Abdulkadir el-Bağdâdî tarafından yazılmıştır.¹⁰² Eserin diğer nüshaları ise şöyledir; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü, 000179 numara ile kayıtlı (1050/1640) tarihli olup 223 varaktan ibarettir. Yine Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümüne, 002835 numara ile kaydedilmiş, (1072/1661) tarihli olup 235 varaktan ibarettir. Kütahya il Halk Kütüphanesi, 000330 numara ile kaydedilmiş (1076/1665) tarihli 166 varaktan ibarettir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, veliyyuddin Efendi bölümü, 002614 numara ile kayıtlı (1090/1679) 172 varaktan ibarettir. Eser, (1284/1867)'de Mustafa Vehbi'nin tashihi ile Mısır'da el- Vehbiye matbasasında (368) sayfa olarak basılmıştır. Bu kitabın, Dımaşk Üniversitesi Arap Dili Bölümünde bir master çalışması çerçevesinde tahkiki yapılmıştır.¹⁰³

⁹⁸ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II,340; Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 333; İbn Masum, *Selâfetu'l-Âsr*, s.431; İlyan, *Mucemul-Matbuati'l-Arabiyye*, s.844.

⁹⁹ Bağdâdî, *Hazanetu'l-Edep ve Lubbu Lubabi Lisani'l-Arap*, I, 23.

¹⁰⁰ Hafâcî, *Tirâzu'l-Mecâlis*, (el-Matbaatu'l-Vehbiye, Kahire,1967), s.1.

¹⁰¹ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 333.

¹⁰² Karabulut, Kayseri, *Yazmalar Kataloğu*, I, 378.

¹⁰³ Zuheyr Haşım, *eş-Şihabu'l- Hafâcî ve Menbecuhü fi-Tefsir*, (el-Cami'atu'l-Ürdüniyye, 2004), (Abdulhasib, Ferhan et-Tarablusî, tarafından, Dımaşk Üniversitesi Arap Dili Bölümü,1997'de yüksek lisans tezi çalışması kapsamında tahkiki yapılmıştır).

5. *Divânu'l-Edeb:*

el-Hafâcî, bu eserin kendisine ait olduğunu “*Reyhânetu'l-Elibbâ*” da zikretmiştir.¹⁰⁴ Başka kaynaklarda da bu esrin, el-Hafâcî'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Bu kaynaklardan el- Muhibbî, “*Hulâsatu'l-Eser*”de şöyle der: “*el-Hafâcî bu eserinde, Halis Arap şairleri ile Arap toplumunda doğmuş şairlerin şiirlerini işlemiştir*”¹⁰⁵. Bu eserin bir yazma nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Feyzullah Efendi bölümünde 001596 numara ile kayıtlıdır.

6. *Nesimu'r-Riyâd fi Şerhi Şifâi'l-Kâdi 'Îyâd:*

Müellif, bu eserin kendisine ait olduğunu “*Reyhânetu'l-Elibbâ*” adlı eserinde ve Beyzavi üzerine yazdığı “*Înâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi*” adlı haşiyesinde zikretmiştir.¹⁰⁶ Diğer kaynaklar da bu eserin el-Hafâcî'ye ait olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁷ Bu eser, Kâdi 'Îyâd'ın (544/1149) “*eş-Şifâ bi Târîfi Hukukî'l-Mustafa*” adlı eserin şerhidir. Kâdi 'Îyâd'ın kitabı, Peygamber (a.s)in hadisleri ve şahsiyetiyle ilgili konuları içermektedir. el-Hafâcî ise bu kitabı şerh etmekle beraber bazen kendi görüşünü bazen de konuyla alakalı başka görüşleri ifade etmektedir. Eserin, Türkiye'de birçok yazma nüshası mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ve müellif nüshası olanlar şunlardır; İstanbul Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa bölümünde bulunan 000302 numara ile kayıtlı 465 varaklı I. cilt, aynı kütüphane ve aynı bölümdaki 000303 numara ile kayıtlı 439 varaklı II. Cilttir. Bir de İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümünde 000591 numara ile kayıtlı olan III. Cilttir. Bu eserin bir nüshası Kayseri Reşid Efendi Kütüphanesi 154/1-4 numara ile kayıtlı olan eser kimin yazdığı bilinmemektedir.¹⁰⁸

Bu eser, birkaç defa baskısı yapılmıştır. Birincisi İstanbul'da (1267/1850) dört cilt olarak basılmıştır. İkincisi, İstanbul'da (1312/1893) Ahmed Tahir Konevi tarafından tashih edilerek basılmıştır. Üçüncüsü, Kahire'de Ezhe-

¹⁰⁴ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340.

¹⁰⁵ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I,333.; İbn Masum, *Selâfetu'l-Âsr*, s.431.

¹⁰⁶ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340; Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi*, I,74.

¹⁰⁷ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I/333; İlyan, *Mucemu'l-Matbuati'l-Arabiyye*, s.845; İbn Masum, *Selâfetu'l-Âsr*, s.431; İsmail Paşa, el- Bağdâdî, b, Muhammed Emin, b. Mir Selim, el-Babanî el-Bagdâdî, *İzabu'l-Meknunfi'z-Zeyli âla Keşfi'z-Zunun, ân Usami'l-Kutubi vel-Funun*, (Beirut, Daru İhayai'tu'Turasi'l-Ârabi), ty.), II,646.

¹⁰⁸ Karabulut, *Yazmalar kataloğu*, I, 268.

riye matbaasında, (1325/1908) Hamış'ında Molla Ali el-Kari'nin “*Şerbuş-Şifâ*” adlı eseri olan dört cilt olarak basılmıştır. Dördüncüsü, Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye'de (1422/2001) Muhammed Abdulkadir Âta'nın tahkiki ile altı cilt olarak basılmıştır. Beşincisi Beyrut Daru'l-Kutubi'l-Arabiyye'de (tarihsiz) basılmıştır.¹⁰⁹

7. *Habâya'z-Zevâyâ fi mâ fi'r-Ricâli mine'l-Bekâyâ:*

Müellif, bu eserin kendisine ait olduğunu “*Reyhânetu'l-Elibbâ*”da zikretmiştir.¹¹⁰ Başka kaynaklarda da¹¹¹ eserin el-Hafâcî'ye ait olduğu ve bunun “*Reyhânetu'l-Elibbâ*” adlı eserin aslı olduğunu ifade edilmektedir. Bu eser bir biyografi kitabıdır. Müellif kendisi ve babası da dâhil birçok şair ve edipin hayatı hakkında bilgi vermektedir. Eser beş bölüm ve bir hatimedden meydana gelmektedir. Birinci bölüm; Şam bölgesinin şair ve edipleri. İkinci bölüm; Hicaz bölgesinin şair ve edipleri. Üçüncü bölüm; Mısır'ın şair ve edipleri. Dördüncü bölüm; Mağribi'deki şair ve edipler. Beşinci bölüm ise; “Rum” diyarı diye tabir ettiği Osmanlı devleti ve sınırları dâhilindeki Anadolu ile Avrupa şehirlerindeki şair ve ediplerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Hatimede ise kendi edebiyat şiir sanatından söz etmektedir.

8. *Înâyetu'l-Kâdi ve Kifayetu'r-Râdi:*

Bu eserin kendisine ait olduğunu müellif, “*Reyhânetu'l-Elibbâ*” adlı eserinde zikretmektedir. Kaynaklar da eserin kendisine ait olduğunu nakletmektedirler.¹¹² el-Hafâcî'nin Kadî Beydâvî'nin (ö. 685/1286) “*Envâru't-Tenzil ve Esrârut-Te'vîl*” adlı tefsirine yazdığı bir haşiyedir. el-Hafâcî'nin Arap dili ve edebiyatı alanında yazdığı kitaplarının dışında en çok tanınan bu eser, müellifin en hacimli kitabıdır. Beydâvî Tefsiri üzerine yazılmış birçok haşiye arasında en geniş kapsamlı olanlarındandır. Eser Beydâvî tefsirini çok geniş bir şekilde tahlil etmektedir. Daha çok Beydâvî'yi destekler mahiyette bir çizgide olan bu eser, bazı ayetleri, Beydâvî'den farklı

¹⁰⁹ Karabulut, *Yazmalar kataloğu*, I, 268.

¹¹⁰ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, I, 11.

¹¹¹ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 334.

¹¹² Yusuf Sami Samancı, *Arap Dilinde Dâhil Meselesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011*.

bir şekilde tefsir etmektedir. Beydâvî tefsirindeki ifadeleri daha çok nahiv, sarf ve belagat yönü ile tahlile tabi tutarak yapılan eleştirilere cevap verirken kimi yerlerde de eleştirir. el-Hafâcî, hemen hemen eserdeki her bir kelimeyi tek tek ele alıp açıklamaktadır. el-Hafâcî'nin "*Haşiyetu's-Şihâb*" adlı eseri ilk olarak İstanbul'da 1271/1854 yılında sekiz cilt halinde basılmıştır. el-Hafâcî'nin bu eserinin bir çok ülkede yazması bulunmaktadır. Türkiye'de de çeşitli yazmaları mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Aya Sofya 347-350-351-numarada kayıtlı nüshalardır. Türkiye'deki diğer nüshalarından en eski tarihli olanları ise şöyledir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese Bölümü, 00175 numarada kayıtlı olan 1070/1659 tarihli 523 varaklık nüsha. Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan V. Sultan Bölümü, 000035 numarada kayıtlı olan 1073/1662 tarihli 592 varaklı nüsha ve son olarak da Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Bölümü, 000074 numarada kayıtlı olan 1079/1668 tarihli 530 varaklık nüshadır. Ayrıca eserin Zahiriye Kütüphanesinde farklı hacimlerde yaklaşık on beş nüshası bulunmaktadır.¹¹³

3.2. el-HAFÂCÎ'NİN MATBU OLMAYAN ESERLERİ:

Çeşitli kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle Şihabüddin el-Hafâcînin matbu olmayan eserleri de olduğunu tespit ettik. Şimdi bu bilgiler ışığında bu eserlerin listesini verelim.

- 1-Hadikatu's-Sihr:¹¹⁴
- 2-Kitâbu'-Sevânih:¹¹⁵
- 3-Havâşî'r-Râdi ve'l-Câmi:¹¹⁶
- 4-Haşiyetu Şerhi'l-Farâiz:¹¹⁷
- 5-Havâşî't-Tehzib:¹¹⁸
- 6-Tefsiru ayeti "İnna'Aradna'l-Emanete:¹¹⁹

¹¹³ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, Mukaddime, s.17; Samancı Yusuf Sami, *Arap Dilinde Dâbil Meselesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış [yüksek lisans tezi], s.30-31.

¹¹⁴ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340.

¹¹⁵ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340; Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, I/333; İbn Masum *Selâfetu'l-Âsr*, s.431; Hafâcî, *İnayetü'l-KadiveKıfayetu'r-Radi*, I, 69.

¹¹⁶ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*,367; İbn Masum, *Selâfetu'l-Âsr*, bi Külli Mısır, s.431;Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, I,334.

¹¹⁷ Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser*, I,333.

¹¹⁸ Zuheyr Haşim, *eş-Şihabu'l- Hafâcî ve Menhecubü fi-Tefsir*, s. 45.

¹¹⁹ *el-Fehresu's-Şamil*, el-Mecme'u'l-Meleki, *el-Fehresu's-Şamil*, li't-Turasi'l-Arabi, el-İslami, el-

7-Tefsiru'l-Ayeteyni'l-Evveleyn min Sûreti'l-En'âm¹²⁰Bu eserin bir nüshası Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesinde 610/10. numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha (h.1069) tarihli ve Abdulkadir el-Bağdadi tarafından yazılmıştır.¹²¹

8-Reyhânetu'n-Niddi (Divan):¹²²

9-er-Resâilu'l-Erbai'n:¹²³

10-el-Fusûlu'l Kısâr:¹²⁴

11-el-Keşfu âlel-Keşşâf:¹²⁵

12- Şerhu Muğni'l-Lebîb:¹²⁶

13- Resâil ve Mekâtib:¹²⁷

14-Risale fi Kul Huvellah ve'l-Mu'avvezeteyn:¹²⁸

15-Risletun fi Mâna't-Taşahhus:¹²⁹

16-Risaletun fi İttisali'd-Demiri bi Gayri 'Amili'hi:¹³⁰

17- Nefhetu'l-Kudsıyye fi Beyani Hakikati's-Salâti âla Hayri'l-Beriyeti:¹³¹

18- el-Makâmetu'r-Rûmiyye:¹³²

19- el-Makâmetu's-Sâsâniyye:¹³³

20- Makametu'l-Gurbet:¹³⁴

21-Kasîde Ğazeliyye fi Medhi Şeyhi'l-İslâm el-Bekrî:¹³⁵

Mabrut, Ulûmu'l-Kur'ân, (el-Mecme'ul-Meleki, li Buhusi'l -Hadareti'l-İslamiyeti, Amman, el-Mecmei'l-Meleki], 1989), II, 702; Ahzab/72.

¹²⁰ *el-Fehresu's-Şâmil*, II, 702.

¹²¹ Karabulut, Kayseri, Yazmalar Kataloğu, I, 105.

¹²² İbn Masum, *Selafetu'l-Asr*, s.431

¹²³ Hafâci, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340; Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 333; İbn Masum, *Selafetu'l-Asr*, s.431

¹²⁴ İbn Masum, *Selafetu'l-Âsır*, s.431

¹²⁵ *el-Fehresu's-Şâmil*, II, 712.

¹²⁶ Karabulut, Kayseri Yazmalar Kataloğu, 345.

¹²⁷ İbn Masum, *Selafetu'l-Asr*, s.431.

¹²⁸ *el-Fehresu's-Şâmil*, 2, 703.

¹²⁹ Hafâci, *İnâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi*, I, 62.

¹³⁰ Hafâci, *İnâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi*, III, 88.

¹³¹ *el-Fehresu's-Şâmil*, 2, 712.

¹³² Hafâci, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 341.

¹³³ Hafâci, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 388-396.

¹³⁴ Hafâci, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 371-380

¹³⁵ Karl Brockelmann, *tarihü'l-Edebi'l-Arabıyyi*, tercüme. Abdulhalim Neccar, (Kahire, Daru'l-Maarif, yy.ty.) II, 368.

22-Kasâid:¹³⁶23- el-Mâkâmetu'l-Mağribiyye:¹³⁷

SONUÇ

Şihabüddin el-Hafâcî, Osmanlı hâkimiyetinin geniş bir alana yayıldığı bir dönemde yaşamış önemli ilmi şahsiyetlerden biridir. Mısır'da doğup büyüyen müellif, ilme olan iştiağı dolayısıyla önce Haremeyn'e sonra da İstanbul'a ilim tahsili için sefere çıkmıştır. el-Hafâcî'nin Osmanlı idaresinde Kazasker görevine kadar yükselmesi onun ilmi kariyeri ve liyakatinin işaretidir. Yazmış olduğu eserlerle velûd bir müellif olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Arap Edebiyatı alanında yazdığı eserlerle nazım ve nesir konusunda derin bir bilgiye sahip olduğunu ispatlamıştır. el-Hafâcî, yaşadığı dönemin Osmanlı medreselerinde okutulan Kâdî Beydâvî'nin "*Envârû't-Tenzil ve Esrârû't-Te'vil*" adlı eseri üzerine yazdığı "*Înâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî*" adlı haşiyesiyle şöhret bulmuştur. Bu eser, Beydâvî tefsirine yazılan haşiyeler arasında en hacimli ve en çok rağbet gören haşiyelerdendir. Mısır ve diğer bazı Arap ülkelerinde bu haşiyeye üzerine yapılan akademik çalışmalar, eserin zengin bir muhtevaya sahip olduğunu göstermektedir. Müellif, "*Reyhânetu'l-Elibbâ*" adlı eserinde edebi ve ağır bir dil kullanırken, diğer eserlerinde akıcı ve açık bir dil kullanmıştır. el-Hafâcî, en hacimli eseri olan haşiyesinde yaşadığı devre göre sade ve anlaşılır bir dil kullanmış, anlatmak istediği hususları da uzun bir şekilde anlatmayı tercih etmiştir. Aynı metot, hadis ile ilgili olarak yazdığı "*Nesimu'r-Riyâd ala Şifâ el-Kâdî İyâd*" adlı eserinde de görülmektedir. Bu metot, el-Hafâcî'nin diğer eserlerinin de genel karakteristiğidir. el-Hafâcî'nin tefsir ve hadis ile ilgili eserlerinin hacimli olması, müellifin bu iki alanda da önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Hulasa el-Hafâcî, çok yönlü bir âlimdir. Bir taraftan okumuş, okutmuş, bir taraftan fetva vermiş, diğer taraftan da yazmıştır. Arap Edebiyatı başta olmak üzere, farklı alanlarda yazdığı eserlerle yaşadığı dönemin saygın şahsiyetleri arasında yerini almıştır.

¹³⁶ Karl Brockelmann, II, 368.

¹³⁷ Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, II, 340.

KAYNAKÇA

- ABDULMUN'İM, Muhammed Hafâcî, *el-Ezher fi Elfi Âm* (Beyrut, 'Âlemu'l-Kutub,1988).
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, Said, Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, (İstanbul, Osmanlı Araştırmalar Vakfı,1999).
- BAĞDÂDÎ, Abdulkadir. Ömer, *Hazanetu'l-Edep ve Lubbu Lubab'i Lisani'l-Arap*, thk. Abdusselam Harun, III bas. (Kahire, Mektebetu'l-Hancı], 1989).
- BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, b, Muhammed Emin, b, Mir Selim, el-Babani, *İzabu'l-Meknun fi'z-Zeyli âla Keşfi'z-Zunun, ân usami'l-Kutubi vel funun*, (Beyrut Daru İhaya etu'Turasi'l-Ârabi, ty).
- COŞKUN, Yılmaz, *Osmanlı, Devletinin, 700.Yılı, Kuruluşu, Osmanlı*, "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma" Editör, Güler Eren, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999).
- DAYF, ŞEVKÎ, *Tarihu'l-Edebi'l-Ârabi*, II. Bas. (Kahire, Daru'l-Maarif, H.1119).
- EDNEVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Tabakatu'l- Müfessirin*, thk. Süleyman b.Salih l-Hazi, (Medine, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, I. bas. 1417/1997).
- ERGİN, Ali Şakir el-Hafâcî Şihabüddin, DİA, (İstanbul-1997),XV,72,73.
- HAFÂCÎ, *İnâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi*, ala Tefsiri'l-Beydâvî, (Beyrut Daru Sadr, ty).
- HAFÂCÎ, Şihabüddin, *Reyhânetu'l- Elibbâ, ve Zabretu'l-Hayati'n-Dünya*, thk, Abdulfattah, Muhammed el-Huluv, (yrs. Matbaatu İsa el-babî, 1387/1967).
- İBN İMAD, Şihâbüddin Ebu'l-Falah,Abdu'l-Hayy, *Şezerâtu'z-Zeheb Fi Abbâri Men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaut, 1. Baskı, (Beyrut, Daru İbn Kesir], 1414/1993).
- İBN. MASUM el-Hüseyni, Selâfetu'l-Âsır fi Mahasını eş-Şuêrai bi külli Âsır,pdf, al-Mustafa com.
- İBNU'İ-ESİR, el-Cezeri, İzzuddin, *Ellubâb fi Tehzibi'l-Ensâb*, (Bağdat, Mektebetu'l-Musenna, ty).
- İBNU'İ-GAZZÎ, Şemsüddin, Muhammed b. Abdurrahman, *Divânu'l-İslam*, thk. Seyyid, Kısrevi, Hasan, I. Bas.(yrs. Daru'l -Kutub'l- İlmîyye, 1990).
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı, Devletinin, 700.Yılı, kuruluşu, Osmanlı*, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999).
- İNALCİK, Halil, Tarihu'd-Devleti'l- Osmaniyye, mi'ne'n-Nüşüi ile'l-İnhidar, terc. Muhammed el-Arnaut, 1. Baskı, (Beyrut Daru'l-Medarisi'l-İslamî, 2002).
- İSMAIL PAŞA, *Hediyetu'l-Arifin Esmâu'l- Muellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (İstanbul-Vekâletu'l-Ma'arif Matbası, 1951).

- KARABULUT, Ali Rıza, *Yazmalar kataloğu, Kayseri*, (Ankara Mektebe yay.1995).
- KEHHALE Ömer Rıza, *Mucemu kabaili'l-Ârap el-Kadime ve'l-Hadise*, (Dimeşk, el-Mektebetu'l-Haşimiyye,1949).
- KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı Devletinde Millet Sistemi" *Osmanlı Devletinin 700.Yılı, Kuruluşu, Osmanlı*, Editör, Güler Eren, (Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999).
- MECME'U'l-MELEKÎ, *el-Febresu's-Şamil, li't-Turasi'l-Arabi, el-İslami, el-Mab-tut, Ulümu'l-Kur'an*, (Amman el-Mecme'ul-Meleki, li Buhusi'l -Hada-reti'l-İslamiyeti,1989).
- MUHAMMED Ferid Bek el-Muhamî, *Taribu'd-Deoleti'l- Aliyye el-Osmaniyye*, thk. İhsan Hakkî, (Beyrut Daru'n-Nefais, 1401/1981).
- MUHİBBÎ, Muhammed, *Hulâsatu'l-Eser fi E'yâni'l-Karni'l-Hâdi 'Aşr*, (Beyrut Daru's-Sâdır1290).
- NUVEYHİD, Âdil, *Mu'cemu'l-Mufessirin min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâdir*, (Beyrut-Muessesetu'n- Nuveyhidi's-Sekâfiyye,1983).
- ÖZTUNA Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (İstanbul Ötüken Neşriyat, 1994).
- RECEP Dikici, "Hafâci, Şehabeddin" (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul), (DİA), cilt: XV,72.
- SAMANCI, Yusuf Sami, *Arap Dilinde Dâhil Meselesi*, [yüksek lisans tezi] Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- SELLÂBÎ, Ali Muhammed, *Osmanlı Tarihi*, trc. Cezayir Polat, (Ankara Keşif Yayınları,, ty).
- SERKİS İLYAN, *Mucemu'l-Matbuti'l-Arabiyye*, pdf: www.al-mostafa.com. (erişim tarihi, 06.09.2014)
- TABAKOĞLU Ahmet, Editör, *Güler Eren, Osmanlı, Devletinin700.Yılı, kuruluşu, Osmanlı*, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999).
- ZEBİDÎ, Muhammed Murtaza el-Huseynî, *Tacu'l-Urus*, thk. Mustafa Hicazi, (Kuveyt, Matbaatu Hukumeti'l-Kuveyt, 1389/1969).
- ZEHRANÎ, Abdullah İbrahim Yusuf Şihâbüddin el-Hafâci, *Hayatuhu ve Edebu-hu*, Camiatu Ummi'l-Kura, [yüksek lisans tezi]Macestir,1406/1986.
- ZİRİKLÎ, Hayruddin, el-Alâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Ârab ve'l-Mustaribîn ve'l-Musteşrikîn, XV. bas. (Beyrut, Daru'l-İlim, 2002).
- ZUHEYR, Haşim Riyâlât, *eş-Şihâbu'l- Hafâci ve Menbecuhû fi-Tefsir*, (yüksek lisans tezi, el-Cami'atu'l-Ürdüniyye, 2004).